

TATAI ERZSÉBET

Dózsa '72

Dózsa György vizuális reprezentációja
a Kádár-korszak idusán

Dózsa György születésének feltételezett 500. évfordulója alkalmából 1972 augusztusában a Magyar Nemzeti Galéria a Művelődésügyi Minisztérium támogatásával grafikai, valamint kispasztikai és éremművészeti kiállítást rendezett, míg néhány hónappal korábban a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjának „leánya”, a Fialat Képzőművészek Stúdiója hirdetett Dózsa-pályázatot. A Galériában rendezett kiállításról viszonylag sokat tudunk, készült kiállítási katalógus, a sajtóban több kritika is megjelent róla, ezenkívül a Képző- és Iparművészeti Lektorátus és jogutódai megőrizték a zsűri jegyzőkönyveit. Ezzel szemben a stúdiós pályázatot szinte teljes homály fedi. A korántsem teljes képi forrásanyagon kívül a művészek emlékezetére hagyatkozhatunk; a Fialat Képzőművészek Stúdiója Egyesület¹ archívumában őrzött, az 1972 júliusában tartott taggyűlésről szóló jegyzőkönyv épp csak annyit említ, hogy sikeres volt a pályázat. A dokumentumhiány ténye nem csak a „fiataloknak” a „befutottakkal” szembeni egyenlőtlen esélyeire vetít fényt, de az is riasztó, hogy a művészet története már ilyen rövid, forradalmi vagy háborús pusztításoktól mentes időszak alatt is csaknem rekonstruálhatatlanná válik. A Dózsa névvel fémjelzett két művészeti esemény fókuszba állítása mindazonáltal arra világít rá, hogy a hivatalos politikai és művészetpolitikai propaganda a frizsiderszocializmus idején hogyan sorvasztotta el a művészi motivációt vagy invenciót.

A felszabadulás után Dózsa hamarosan emblematisz figurává vált, a Nemzeti Parasztpárt már 1945. május 13-án Cegléden Dózsa-ünnepséget rendezett.² „Dózsa György alakja évszázadokon keresztül, minden elnyomás és pusztulás után is egyre fényesebben ragyog előttünk. A tüzes vastrónuson ülő parasztvezér a magyar parasztság harcainak örök szimbóluma lett. Minden későbbi parasztnemzozdulás az ő szellemében történt, még akkor is, amikor nem hivatkoztak rá.”³ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány által Dózsáról folytatott politikai diskurzusz nem csupán egy parasztfelkelés vezetőjeként mutatta be őt, hanem a forradalom, a munkásmozgalom nagy elődjeként, az osztályharc szimbolikus figurájaként. Miközben a hivatalos szövegek forradalomról és bukott forradalomról

1 A Fialat Képzőművészek Stúdiója jogutódja.

2 MAFIRT krónika, 1945. június. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5959> – utolsó letöltés: 2014. október 19.

3 Dózsa György útján. A Nemzeti Parasztpárt kiadása 1945. Idézi: Ötszáz éve született Dózsa György. Összeáll. Kulin Ferenc. Kritika 1972. 5. sz. 16–17.

beszéltek – „mindenki” forradalomra is gondolt, csak mást értettek rajta. Míg a hivatalos szöveg explicit szándéka szerint a jelen társadalom forradalmi vonását jelölte – és közben egy gondolattörő gépezet részeként a csöppet sem forradalmi pártidiktatúrát jelentette –, addig mások épp egy vágyott, vagy az elbukott 1956-os forradalomra gondolhattak. A forradalmi mantra azonban kioltja a politikai vágyat, motivációt és gondolatokat. Jól illusztrálja ezt az 1972-ben felhasznált Kádár János-idézet: „népeink legjobbjai, a nép igazi képviselői, mint Dózsa György, Hória és Closca, Grisan, Kossuth Lajos, és Nicolae Balcescu népeink összefogásáért küzdöttek a régi időkben is. [...] Mi, magyar kommunisták, büszkén, hazafias érzéssel emlékszünk nemcsak Dózsa Györgyre, s az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság harcosaira, hanem Rákóczi és Kossuth harcaira is.”⁴ A Kádár-korszakban létrehozott absztrakt, a történelemtől eloldott permanens forradalom (és ellenforradalom) eszméje az 1956-os forradalom elfedését szolgálta. „Négy száz esztendővel ezelőtt Dózsa Györgyöt az urak tüzes trónon égették meg, társait karóba húzták. Hasonló kegyetlenséggel bosszulták meg később is az uralkodó osztályok a parasztság minden megmozdulását. 1919-ben, a Tanácsköztársaság bukása után a tőkés és a földesurak minden eddig felülmúló kegyetlenséggel fizettek hatalmuk néhány hónapos elvesztéséért. Ugyanez az úri düh tombolt 1956 októberében is.”⁵

Szükséges lehetőségek közepette, érvényesülésük érdekében a képzőművészek kénytelenek voltak állami, úgynevezett tematikus kiállításokon részt venni. Azoknak, akik egy hivatalos Dózsa-kiállításra dolgoztak, voltaképp lehetetlen feladatot kellett teljesíteniük: úgy kellett beszélni a felkelésről, Dózsáról, hogy ne mondjanak semmit – semmi olyat, ami érdekes lehet. A forradalmi demagógia, az elfojtott forradalmi vágy, a hazugságok és a sajátos történelmi tudás együttese csak ellentmondásos történelem- és Dózsa-képet eredményezhetett, és egy ilyen belső képből nehéz volt műalkotást létrehozni. A művészek mégis megpróbálták. „A Dózsa-témát mindig a szerint dolgozták fel, ahogyan saját koruk legégetőbb kérdései ihlették, az 1848-as eszmék védelmében, mint Madarász, a munkásmozgalom agitációs eszközeként, mint Derkovits, s a dolgozó nép hatalmának a pozíciójából hajolva meg a trónus, az uralkodóvá lett népet jelképező Dózsa előtt, mint 1919-ben és napjainkban” – írta Aradi Nóra, a szocialista művészettörténet-írási nagymester.⁶

Figyelemre méltó, hogy a Magyar Nemzeti Galériában csupán grafikai és kisplasztikai, illetve éremművészeti kiállításra vállalkoztak. Meglepő ugyanis, hogy az ország egyik legnagyobb és legjelentősebb művészeti intézményében egy nagynak nevezett évforduló tiszteletére rendezett kiállításra kamaraműfajokat szántak. Ezek a műfajok akkor is visszafojtók és némileg provinciálisak – ebben a kontextusban különösen –, ha a magyar grafikát akkor „haladónak” vélték. (Éppen ekkor folyt javá-

4 Beszéd a bukaresti nagygyűlésen, 1958. február 27. Uo.

5 Magyar Nemzet 1957. október 30. 3. Idézi: *Apor Péter: Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989.* MTA BTK TTI, Bp., 2014. 85. „Münnich a vele készített interjúban kifejtette a népi forradalom folytonosságának hittételét” – írja Apor a miniszterelnökkel készített 1958-as interjú kapcsán. Uo. 91. Ezúton köszönöm Erdélyi Gabriellának gondolatébresztő szerkesztői megjegyzéseit, javaslatait, és hogy felhívta figyelmem Apor Péter könyvére.

6 *Aradi Nóra: A Dózsa-téma. Művészet* 1972. aug. 11.

ban a „magyar grafika” mítoszának megteremtése.) Gondolhatnánk, hogy ezen intim műfajokhoz való ragaszkodásnak okát a változatosságra való sóvárgásban találhatjuk, vagyis hogy 1972-re már számos Dózsa-mű készült,⁷ köztük sok köztéri – tehát nagy, látványos és a nyilvánosság terein megtekinthető – szobor is, vagyis úgy érezték, hogy több ilyesmire nincs, inkább másfélére volna szükség. Valószínűbb azonban a látványosabb, nagyvonalúbb, izgatóbb műfajoktól való ódzkodás, hiszen úgy kellett irányítani a „forradalmi” diskurzust, hogy az ne vezethessen forradalomhoz, hanem csupán a forradalmi munkás-paraszt kormányt éltesse, fényezze.

A Kádár-rendszer a két világháború közti baloldali hagyományt kisajátító Rákosi-rendszerrel örökölte a Dózsa-témát, bár ekkor még élt Dózsáról kétféle modern és – konszenzuálisan – erőteljes képi-grafikai hagyomány is: a Derkovits-féle fametszet-sorozat és Kondor Bélának az 1956-os forradalom előtt készített diplomamunkája.⁸ Ezek jelenthették (volna) a művészek számára az „előképeket”,⁹ és vezethették (volna) a kurátorokat. A Derkovits-sorozat azonban ekkorra már abszorbeálással hatástalanítva lett, azaz a túl sok ismétlés által közhellyé vált, ami az epigonizmus vádjától tartó művészeket visszatartotta, hogy ilyen széles körben ismert előképhez forduljanak. Ráadásul Derkovits sorozata magasra teszi a mércét, amit csak hasonló fűtöttséggel lehetett volna meghaladni, márpedig a művészek többsége apolitikussá vált, a pályázatokat és megbízásokat leszámítva nem készítettek politikai képeket. Különösen pedig azért nem válhatott előképpé Derkovits, mert ő művészként is egészen más politikai pozícióból, kritikai hozzáállással viszonyult a társadalomhoz, mint az 1970 körüli művészek.¹⁰ És a katalógus,

7 *Cennerné Wilhelmb Gizella: XVI–XVIII. századi parasztmozgalmak grafikus ábrázolásai.* Folia Archaeologica 12. (1960) 259–271.; Dózsa bibliográfia. A Dózsa Györgyről és az 1514-es parasztháborúról szóló irodalom és képzőművészeti alkotások jegyzéke. Összeáll. és szerk. Boros Pál. Ceglédi Városi Könyvtár–Pest Megyei Tanács V. B. Megyei Könyvtára, Bp., 1972. Az 1947-ben bevezetett, Horváth Endre tervezte húszforintos bankjegyen Dózsa szerepelt. Ezt a figyelmet elkerülő adalékot köszönöm Szücs Györgynek, aki kiadás előtt elküldte. „Keressük Dózsa-t!» Dózsa György alakja a magyar képzőművészetben” c. előadásának kéziratát. Az előadásra 2014. június 5-én került sor az Erdélyi Múzeum-Egyesület Csíkszeredai Fiókegyesülete Dózsa György halálának 500. évfordulója alkalmából rendezett megemlékező-ünnepi tudományos konferenciáján (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda).

8 *Hornyik Sándor: Forradalmár, próféta, melós: Kondor Béla művészete.* [Kiállítási katalógus.] MODEM, Debrecen, 2012. (a Dózsa-sorozatáról: 5–9.); Kondor Béla: 1931–1972. Oeuvre-katalógus. Szerk. Bolgár Kálmán–Nagy T. Katalin. Bp., 1984. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai); Kondor Béla (sokszorosított grafikai). Előszó Németh Lajos. Corvina, Bp., 1969.

9 Egyedül Váci András reflektált Derkovits Gyula 1929-es sorozatára: *Emlékezés Dózsa I. c. rézkarcán a háttérben Derkovits Dózsa a várfokon c. fametszetéből* idéz egy részletet (1. kép).

10 Derkovitsnak a felszabadulás után mint „proletár festőnek” páratlanul sikeres utóélete volt. A teljesség igénye nélkül: Katalógussal kísért emlékkiállításokat rendeztek műveiből: 1948: Fővárosi Képtár; 1954: Budapest, Új Magyar Képtár; 1961: Szombathely, Felsőfokú Tanítóképző Intézet (fametszeteiből); 1964: Szombathely, Savaria Múzeum; 1965: Magyar Nemzeti Galéria. Kiadták felesége emlékiratait: *Derkovits Gyuláné: Mi ketten.* Képzőművészeti Alap, Bp., 1954. Tanulmányokat, könyveket publikáltak: *Oelmacher Anna: Derkovits Gyula.* Egyetemi Ny., Bp., 1954.; *Pogány Ö. Gábor: Derkovits Gyula.* Képzőművészeti Alap, Bp., 1961.; *Körner Éva: Derkovits Gyula.* Corvina, Bp., 1968. Fametszeteit 1945-ben és 1972-ben is kiadták. Az 1955-ben fiatal képzőművészek számára létrehozott állami ösztöndíjat róla nevezték el. A Derkovits-recepcióhoz

1. kép
Váci András: Emlékezés Dózsára I.
 1972, rézkarc, 489×296 mm.
 Szépművészeti Múzeum
 Magyar Nemzeti Galéria,
 ltsz. G. 73.237.
 Fotó: Berényi Zsuzsa

mely Derkovitsot dicséri ugyan,¹¹ Kondort nem említi. A kortárs vizuális kultúrához ez a kiállítás nem tett hozzá, az említett „műfaji hátrányokon” túl hiányzott belőle az aktualitás.¹² A kortárs művészek akkoriban konceptuális munkákat készítettek, installációkat és land art műveket hoztak létre – a szabadabb világban nyíltan, sokat és nagyszabásúakat, a diktatúrákban titokban, keveset és kisebbeket.

A Nemzeti Galéria kiállításáról a kortársak véleménye nem sok lelkesedést árul el: a műveket kiválogató – és engedélyező – zsűri¹³ egyetlen kommentárt fűzött a kisplasztikákhoz: kivételek említése mellett „rendkívül alacsony színvonalúnak”¹⁴ nevezte a munkákat. A publikált kritikák a téma fontosságát húzzák

legújabbban: Derkovits. A művész és kora. [Kiállítási katalógus.] Szerk. Bakos Katalin–Zwickl András. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 2014. (a Dózsa-sorozatról: 190–197.).

11 Pogány Ö. Gábor: Művészeink Dózsáról. In: Dózsa György emlékezetére. Mai magyar grafika és kisplasztika. [Kiállítási katalógus.] Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1972. oldalszám nélkül.

12 A művészeti modernitás kora óta nem csupán elvárás az új műalkotásokkal szemben, hogy azokban legyen valamiféle kortársiasság, amely aktuálisan érinti az embert, hanem az értéképző tényező is. Questionnaire on “The Contemporary”. Ed. Hal Foster. OCTOBER 130. (Fall 2009) 3–124.

13 Mai nézőpontból összeférhetetlen módon a grafikai zsűri négy művész tagjából három (névsor: Képző- és Iparművészeti Lektorátus [= KIL] K-419/1972. 1., 11.), a szobrászati zsűrinek pedig mindhárom művész tagja (névsor: KIL K-420/1972. 1., 6.) szerepelt ezen a kiállításon.

14 Zsűri-jegyzőkönyv. KIL K-420/1972. oldalszám nélkül.

alá, miközben körülírásokkal hagyják homályban az álláspontjukat. Bár több alkotást kitűnőnek tartanak, csak halványan utalnak a kiállítás egészének érdektelenségére: A „művészek többsége valahogy megkerülte a választ arra a kérdésre, mit is jelent ma nekünk Dózsa György, milyen mához szóló üzenete van az egykori felkelésnek? [...] a könnyebbik utat választották; a rezignáltan reprezentatív, a szakmailag színvonalas ám tartózkodó ’tisztelgést’ [...], az illusztratív előadásmódot.”¹⁵

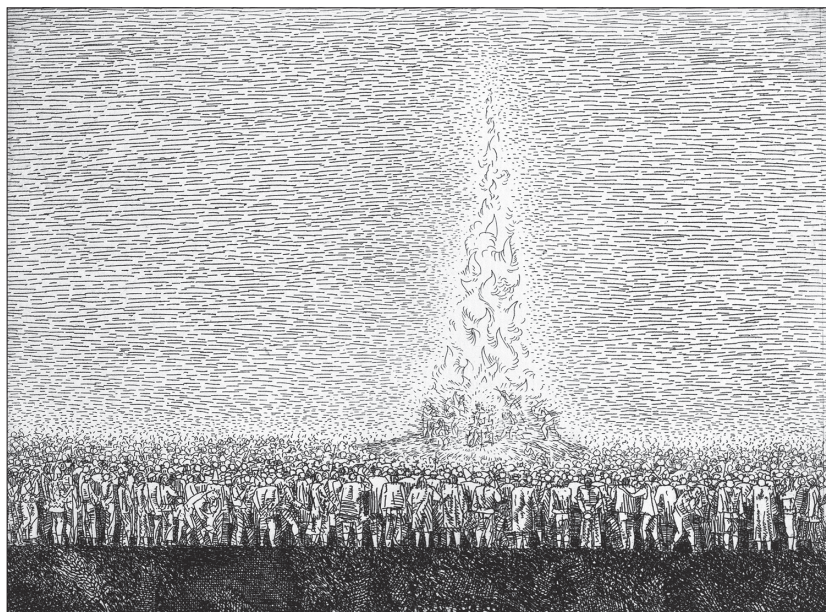
A vendégkönyvben az egymondatos értékelések (szocialista brigádok és gimnazisták tollából) túlnyomó része dicséri a kiállítást: „megdöbbentő hatású”, „gondolatébresztő”, bár köztük is akad olyan, amely azt „Dózsa emlékének megcsúfolásának” tartja. A hosszabb, többnyire árnyaltabb bejegyzések ambivalens véleményeket fejeznek ki. A kritikai megjegyzések alapján „gondolattalan” volt a tárlat, s „ha Dózsa végignézné ezt a kiállítást, ő is elborzadna” – írta egy látogató. Három beírás szerint kevesebb jobb lett volna, de akadt olyan álláspont is, mely szerint „Derkovits jobb”. Többen kifogásolják olyan munkák jelenlétét, amelyek nem erre a kiállításra valók (például Barcsay Jenő rajzait). Egy szöveg Dózst dicséri, másik hiányolja Dózsa történelmi kontextusának bemutatását: „egy főúri arcképet, szentképet egy templomból vagy népművészeti tárgyat”. Végül egy amerikai bejegyző a magyarokat forradalomra buzdítja: „you, being the people of the Majororsag, must decide to shake off the ugly chains of communism and not in anguish turn to capitalism”.¹⁶

A műcímek több mint fele sablonos: 96 művész 304 alkotásából 119-nek (39%) *Dózsa, Dózsa-érem, Dózsa emlékére, Dózsa sorozat...* volt a címe, 48-nak (16%) *Variáció Dózsa-fejre, Tanulmány Dózsa-hoz, Dózsa népe, Dózsa keresztesei, Parasztháború, 1514...* Továbbá legalább 13-an (4%) olyan művet állítottak ki, amelyeknek semmi közük sem volt a Dózsa-témához (*Ember és drapéria*), így a címeknek kevesebb mint a fele (24, 41%) utalt pontosabban a kép témájára, tartalmára. Hogy az alkotók többsége nem fektetett energiát a Dózsa György szerepéről, mítoszáról, karakteréről alkotott gondolatainak szöveges artikulálásába, akkor is elgondolkodtató, ha a képektől (és alkotóitól) nem nyelvi, hanem vizuális innováció és információ várható. A képek többségének tematikus kidolgozottsága is ezt a fajta átgondoltságot, pontosabban átgondolatlanságot hordozza. Egyéni eltérések a stílusok kialakításában – mely azonban számunkra ez esetben kevésbé lényeges – figyelhetők meg. A művészek akkor is egyéni stílusuk kidolgozásával voltak elfoglalva, amikor tematikus kiállításra készültek, mivel a tematikát kényszernek érezték – legalábbis azok, akik azt hitték, hogy a modern művészethez kapcsolódnak, vagy ahhoz szerettek volna tartozni.¹⁷

15 *Rideg Gábor*: Dózsa György emlékezetére. Művészet 1972. okt.–nov. 55. (Szakmaiságon körülbelül az akadémikus rajzolás, ill. az alkalmazott grafikai technika elsajátítását értették, s valamennyire az átírás, stilizálás stb. képességét.)

16 Magyar Nemzeti Galéria, Adattár 20606/1980.

17 „ha [...] természetes, hogy a KISZ központi bizottsága tematikus és általában politikus pályázatot ír ki, akkor a Stúdió-pályázaton szerintem ragaszkodni kellene az ellenkező megoldáshoz. Én nem tartom helyesnek, hogy kizárólag tematikus pályázatokkal dolgozzunk. [...] eleve nem tartom helyes koncepciónak”. Gyorsírói jegyzőkönyv a FKS 1972. június 26-i taggyűléséről. 19. Fiatal Művészek Stúdiója Egyesület Archívuma.

2. kép

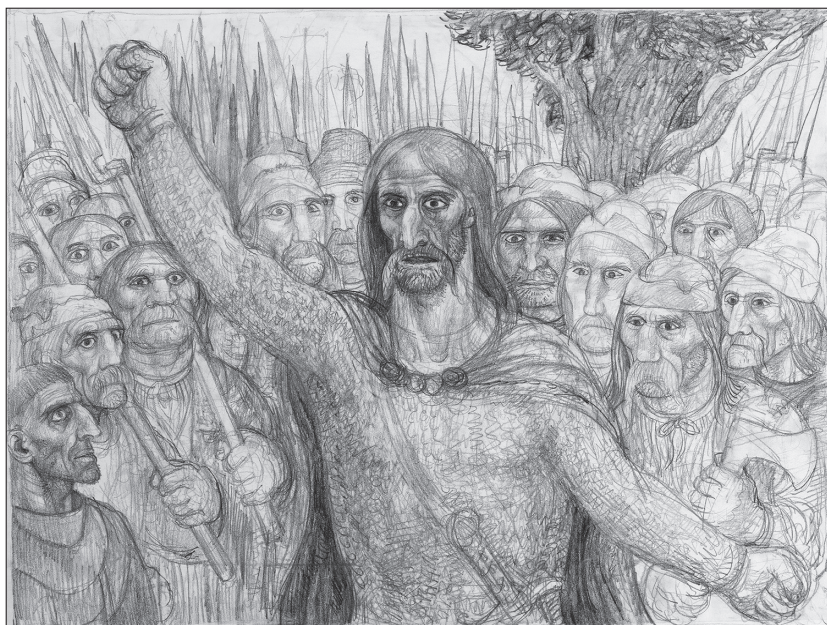
Kovács Imre: *Parasztháborúk emlékére I. Dózsa kivégzése*. 1972, cinkkarc, 140×196 mm. Szépművészeti Múzeum Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. G. 73.232. Fotó: Berényi Zsuzsa

3. kép

Gácsi Mihály: *Urak bosszúja*. 1972, linóleummetszet, 331×505 mm. Szépművészeti Múzeum Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. G. 73.230. Fotó: Berényi Zsuzsa

A kedvelt témák élén Dózsa kivégzése (Kovács Imre: *Parasztháborúk emlékére I. Dózsa György kivégzése – 2. kép*),¹⁸ „tüzes” trónon, izzó vaskoronával való megkoronázása,¹⁹ a megtorlás (Gács Mihály: *Urak bosszúja – 3. kép*),²⁰ Dózsa alakja,²¹ Dózsa népe (Szabó Vladimír: *Dózsa emlékére – 4. kép*),²² Dózsa-fej szerepelt. A fejbábrázolások példáján jól követhető a vizuális toposzok alkalmazása. A megkínzott, izzó vaskoronás fejek²³ a középkori keresztény ikonográfiai hagyományokig, a Vir Dolorum-ábrázolás típusához vezethetők vissza. Dózsa mozdulata és arckifejezése egyaránt a fájdalmas Krisztusét ismétli, csupán a töviskoronát helyettesíti vaskorona. A hős és győzedelmes,²⁴ a paraszti²⁵ és

4. kép
Szabó Vladimír: *Dózsa emlékére*. Ceruza, 600×750 mm. Szépművészeti Múzeum Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. F 73.157. Fotó: Berényi Zsuzsa

- 18 Pl. még: Molnár Gabriella: *Megfeszítve*, rézkarc. Évszámot csak abban az esetben adok meg, ha a mű korábban készült, mint 1972. A kiállítási katalógus (ld. 11. jz.) oldalszám nélküli, így azt sem jelölöm.
- 19 Pl.: Gyulai Líviusz: *Dózsa koronája*, linóleummetszet; Szabó Vladimír: *Dózsa*, ceruzarajz; Szentgyörgyi József: *Dózsa fogságban II.*, tusrajz; Borbás Tibor: *Dózsa György*, terrakotta, fa; Lisztes István: *Dózsa évfordulóra III.*, bronz.
- 20 Pl. még: Bognár Zoltán: *Poklok állata*, vegyes technika; Kéri Imre: *Kikötött paraszt 1514*, vaskarc; Kucs Béla: *Dózsa népe*, terrakotta.
- 21 Pl.: Marosán László: *Dózsa*, ólom.
- 22 Pl. még: Varga Nándor Lajos: *Dózsa hadra kelt sereggel*, fametszet.
- 23 Pl.: Czinke Ferenc: *Variációk egy Dózsa fejhez I.*, linó, színes szerigrafia; Gacs Gábor: *Égő Dózsa I.*, színes litográfia; Csikszentmihályi Róbert: *Gondolatok Dózsáról I.*, bronz.
- 24 Pl.: Kiss István: *Dózsa fej*, patinázott gipsz.
- 25 Pl.: Pató Róza: *Dózsa*, vörösmárvány; Kondor Lajos: *Dózsa*, lavírozott tus.

5. kép

Bognár Árpád: *Dózsa III.* 1972, rézkarc, 297×396 mm. Szépművészeti Múzeum Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. G. 73.236. Fotó: Berényi Zsuzsa

„vad” fejek²⁶ pedig a kora újkorban kidolgozott típusokat elevenítik fel: „Amikor harag keríti hatalmába a lelket, annak, akit ez a szenvedély fog el, vörös és tüzes a szeme, elrévedő és szikrázó a szembogara. A szemöldök hol lehajlik, hol felemelkedik és a két szemöldök egymáshoz szorul. A homlokot redők barázdálják, a szemek között ráncok képződnek. Az orrcimpák kinyílnak és kitágulnak” – fejtette ki Charles Le Brun az *Értekezés a szenvedélyekről* című, 1668-ban a Festészeti és Szobrászati Királyi Akadémián tartott előadásán.²⁷ A magyar művészek aligha ismerték ezt a szöveget, de a festők számára hasznos utasításokat tartalmazó kézikönyv tanításait a művészek Európa-szerte hasznosították, azok a vizuális köznyelvbe bekerültek. A nagy számban jelen levő harci jelenetek (Bognár Árpád: *Dózsa III. 1514 – 5. kép*)²⁸ és megkínzott alakok ábrázolása²⁹ mellett előfordult még a Dózsa testéből való kényszerített, barbár falatozás.³⁰ Az egy-egy

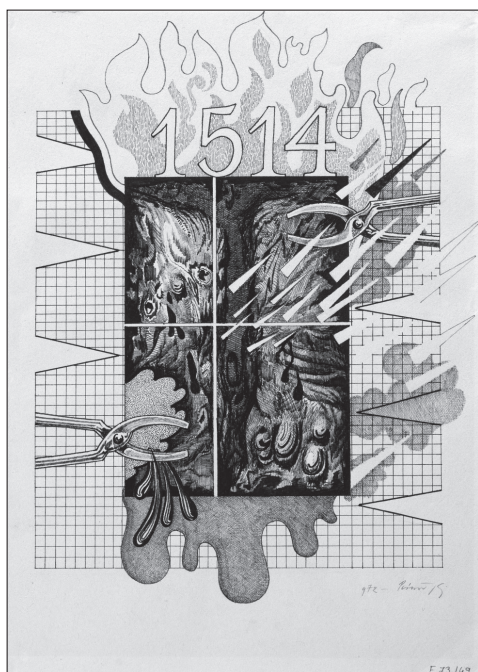
26 Pl.: Boda Gábor: *Dózsa relief 1514*, patinázott gipsz.

27 „Természeted az arcodon”. A fiziognómia története az ókortól a XVII. századig. Szöveggyűjtemény. Szerk. Vigh Éva. JATE Press, Szeged, 2006. (Ikonológia és Műértelmezés 11.) II. 272.

28 Pl. még: Engel Tevan István: *Parasztháborúk II.*, rézkarc; Józsa János: *Összezsapás*, fametszet; Tulipán László: *Dózsa emléklap I.*, diófafác; Turcsán Miklós: *Dózsa csatája*, tusrajz.

29 Pl.: Kádár János Miklós: *Félévezred*, 1971, rosttoll; Kovács Péter: *Tanulmányok a Dózsa 1514 témához*, tusrajzok.

30 Szalay Lajos: *Dózsa I.*, tusrajz.

6. kép
Pásztor Gábor: *1514*. 1972, rosttoll,
430×307 mm. Szépművészeti Múzeum
Magyar Nemzeti Galéria,
Itsz. F. 73.149.
Fotó: Berényi Zsuzsa

7. kép
Zala Tibor: *Szellemét a tűz nem égeté meg*
(*Dózsa*). 1972, színes litográfia, 610×430 mm.
Szépművészeti Múzeum
Magyar Nemzeti Galéria, Itsz. G. 73.249.
Fotó: Berényi Zsuzsa

heraldikus kép³¹ éppúgy rejtélyes, mint az emblemikusak (Pásztor Gábor: *1514* – 6. kép)³² vagy a jellemző allegorikus,³³ szimbolikus (Zala Tibor: *Szellemét a tűz nem égeté meg [Dózsa]* – 7. kép) és metaforikus (Sziráki Endre: *Emberek, ordasok IV.* – 8. kép) ábrázolások. Kivételesen világos megfogalmazású Ligeti Erika minimalista, csaknem absztrakt bronzérme (*Dózsa György emlékére*) stilizált, kiegyenesített kaszák megjelenítésével. Az ikonográfiai elemek, motívumok hol közismertek, máshol felismerhetetlenek,³⁴ de a motívumtársítás leggyakrabban nem engedi meg a hagyományos ikonográfiai elemzéseket. Néhány kompozíció nem más, mint motívumok szürrealisztikus sűrítménye (Rádóczy Gyarmathy Gábor:

31 Ábrahám Rafael: *Dózsa-sorozat I.*, litográfia.

32 Továbbá pl.: Kocsis Imre: *Dózsa keresztesei*, linómetszet.

33 Pl.: Baranyay András: *Részlet egy 1514-es törvénykönyvből*, litográfia; Kondor Béla: *Széthullás*, monotypia; Kondor Béla: *Zűrzavar*, monotypia.

34 Pl.: Feledy Gyula: *Tisztelet Dózsa Györgynek III.*, vegyes technika; Tassy Béla: *Dózsa 1514 II.*, vegyes technika.

8. kép
 Sziráki Endre:
Emberek, ordások IV.
 1972, litográfia,
 316×430 mm.
 Szépművészeti Múzeum
 Magyar Nemzeti Galéria,
 ltsz. G. 73.234.
 Fotó: Berényi Zsuzsa

9. kép
 Rádóczy Gyarmathy
 Gábor: *Éhség*. 1970,
 színes rézkarc,
 591×480 mm.
 Szépművészeti Múzeum
 Magyar Nemzeti Galéria,
 ltsz. G. 73.250.
 Fotó: Berényi Zsuzsa

10. kép

Banga Ferenc: *Várakozás 1514*. 1971, tus, 420×600 mm. Szépművészeti Múzeum Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. F 73.153. Fotó: Berényi Zsuzsa

Éhség című metonimikus, színes rézkarc – 9. kép),³⁵ és csak bizonytalan asszociációkat engednek meg. Ismert vagy ismertnek vélt történelmi események illusztrációi,³⁶ illetve személyek ábrázolásai³⁷ ellenpontozzák végül – a Dózsa-tematika szempontjából a semmitmondásig – rejtőzködő jelentésű jeleneteket (Banga Ferenc: *Várakozás 1514*, 1971 – 10. kép).³⁸ Gyakori, hogy a címük és motívumaik, de kompozíciójuk alapján is narratívának vélhető képek nem beszélnek, hanem enigmatikusak maradnak. Például láthatunk stilizált erdős tájban emberalakokat: talán Dózsa csapatai gyülekeznek?³⁹

35 Továbbá pl.: Záhorzik Nándor: *1514*, fa, ólom; Csohány Kálmán: *A vár*, rézkarc.

36 Pl.: Gács Mihály: *Vonulás Temesvárra*, linóleummetszet.

37 Pl.: Bárczi Pál: *Lőrincz pap*, lavírozott tus.

38 Továbbá pl.: Kovács Imre: *Parasztháborúk emlékére IV. Égő porta*, cinkkarc; Rékassy Csaba: *A kovácsok*, rézmetszet.

39 Diskay Lenke: *Dózsa népe I.*, fametszet.

A Fialat Képzőművészek Stúdiója még 1972 tavaszán hirdetett pályázatot *Dózsa 1514* címmel.⁴⁰ Tekintettel arra, hogy a Stúdió kiállításán⁴¹ szereplő művészek 42%-a később kiállított a Magyar Nemzeti Galériában is, a két kiállítás sok hasonlóságot mutatott. Jelentős különbség azonban, hogy bár a Stúdió Műszaki Egyetemen rendezett kiállítása nem élvezett olyan széles nyilvánosságot, ott 21 festmény is szerepelt, miáltal az vizuálisan erősebb, élénkebb hatást tett. Még fontosabb viszont, hogy a két különböző presztízű (és eltérő helyszínű) kiállításra más-más szempontok szerint válogatott az aktuális zsűri. A fiatal művészek Dózsa-képéről némi információt nyújtanak a *Mozgó Világ* Dózsára vonatkozó szerkesztőségi kérdéseire⁴² adott válaszok. A nyolc fiatal művész⁴³ (a Stúdió-tagság korhatára 35 év volt) válaszai – jóllehet eltérő tartalmúak és hosszúságúak, esetenként személyes műleírásokat is tartalmaznak – szorgosan ismétlik a közkezen forgó Dózsa-imázst. A művészek elmondása szerint Ady, Petőfi, Derkovits, Szabó Pál, Illyés Gyula, Kósa Ferenc, Juhász Ferenc, Eötvös József művei segítették őket Dózsa-képük megformálásában. Dózsa „a nyers népi erőt, egyszerűséget, természetességet képviseli” (Banga Ferenc) és a „tragikus végű forradalmat” (Bráda Tibor). Dózsa György emberi magatartása miatt jelentős számukra (Szentgyörgyi József), a szabadságvágyat, a népakaratot, a nép erejét képviseli (Kéri Ádám). Dózsa „fogalom-má vált, az elnyomott osztályok kultúrája tartotta fenn emlékét” (Gyurcsek Ferenc), és ő „az erőszakon, a fizikai megsemmisülésen győzedelmeskedő, mártírrá magasztosult ember”. A fiatal művészek ambíciói markáns véleményükkel kongruensek: „Szobrommal a legkülönbözőbb korokban szüntelenül fel-feltörő, elfojtott, de időnként lázadásra robbanó emberi öntudatnak kívánok emléket állítani” (Gyurcsek Ferenc). „A sorozat utolsó [rész]karca az ország és szabadság teljes pusztulása. [...] A lap felületén végigvibráló koponyahalom, melyen keresztültalposnak azonos, közeli és távoli, sátáni brutalitású lópaták [...]. Ezeket a félig-meddig megfogalmazott és vázlatban meglévő elképzeléseket igyekszem a kompozíció, tónus, ritmus és a rajz-vonalháló adta lehetőségekkel rögzíteni. Vagyis nem az irodalom, hanem a képzőművészet eszközeivel” (Rádóczy Gyarmathy Gábor).⁴⁴

40 Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága már 1971. július 20-án tárgyalta a fiatal művészek számára szóló, „Dózsa alakjának ábrázolása” c. pályázatról. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL-OL) MSZMP KB Agit.–Prop. Bizottság iratai 1971. júl. 20. 163. ö. e. 35. <http://archivportal.arcanum.hu/mszmp/opt/a130523.htm?v=pdf&a=start> (utolsó letöltés: 2014. október 19.)

41 A kiállítást a Budapesti Műszaki Egyetem szervezte. A zsűri által jóváhagyott műlista: MNL-OL XIX-J-4-m 95. doboz. (KIL K-234 ügyirata, 1972. április 11.)

42 „1. Mit idéz fel benned a Dózsa szó? 2. Hogyan alakult ki benned a Dózsa-kép? 3. Alakult-e, változott-e ez a kép a pályázatra készülve és a munka közben? 4. Mi az, ami a Dózsa-problematikából érvényes ma? 5. Elképzelted-e Dózsa személyét, emberi alkotását? 6. Mi a lényege a pályázatra készülő munkádnak?” Dózsa 1514-pályázat a Fialat Képzőművészek Stúdiójában. Kérdések a pályázatra készüléskor állapotában. *Mozgó Világ* 1972. 4. sz. melléklet.

43 Banga Ferenc, Rádóczy Gyarmathy Gábor, Szentgyörgyi József a Magyar Nemzeti Galéria és a Fialat Képzőművészek Stúdiója kiállításán is szerepelt, Bráda Tibor, Gyurcsek Ferenc, Kéri Ádám, Szokos Iván csak a stúdiós kiállításon, Várnagy Ildikó végül nem vett részt egyiken sem.

44 Uo.

11. kép
Bodóczy István: *Dózsa*.
1972, olaj, vászon, 150×110 cm.
Magántulajdon.
A művész jóvoltából

Magától értetődő, hogy a festészeti fődíjat elnyerő Bodóczy István képe (*Dózsa – 11. kép*) egy grafikai és kisplasztikai kiállításon nem is szerepelhetett volna. Ám nemcsak erről van szó, hanem inkább arról, hogy a kiállítások kis különbségeiből eltérő kánonok rajzolódnak ki. Bodóczy tiszta, kontrasztos színekkel, lendületes ecsetvonásokkal, heves mozdulatú elnagyolt formákkal jelenítette meg a Dózsa-lakomát: két hajdú szájával marja, tépi a húst a még élő, fájdalmas testből – és a művész festői eszközei által még horrorisztikusabbá tette a brutális eseményt. Bodóczy István expresszionista festészete eltérített realizmus, mely az ajánlott, de ekkor már bizonytalan „szocialista tartalommal” rendelkező realizmust teljes mértékben ignorálta. Dózsa-képének a testi fájdalom, a szenvedés kifejezéséhez adekvát expresszionizmusa az 1920-as évek késői utódaként megelőlegezte az 1980-as évek újexpresszionizmusát, míg a szenvedés pátoszformuláit Bodóczy több száz éves képtípusokból – mint a Keresztlevétel, a hátrahanyatló fejű Pietà ritkább típusa, a sok sebtől véres Vir Dolorum – formálta meg. A galériabeli monokrómiából kibontakozó visszafogott összképet alkotó munkák közös nevezője – bár a grafikák négyzetcentiméterein az álnaivtól az expresszíven és részletezőn át a csaknem absztraktig sokféle egyéni stílus előfordult – egy elnagyolt realizmus, mely abból következett, hogy a szocialista realizmus akkor már több mint egy évtizede érvényét veszítette, noha az 1970-es évek végéig a retorika szintjén megmaradt – nem stílust,

12. kép

Maurer Dóra: *Keressük Dózsa!*

1972, farost, papír, kollázs, ceruza, 62×100 cm. Janus Pannonius Múzeum (Pécs),
ltsz. 74.71. Fotó: Füzi István

csupán „szocialista tartalmat” jelentett.⁴⁵ Ahogy puhult a diktatúra, úgy puhult a realizmus is. A stúdiós festmények ehhez képest hangsúlyeltolódást jeleztek (bár „kötelező” feladatot teljesítettek a fiatalok is); a színes, expresszív, lazán figuratív képek kikezdték az erejét vesztett realizmus⁴⁶ unalmát.

A két kiállítás jól illusztrálja a diktatúra művészetre gyakorolt hatását. A kultúra szabad áramlását és a művészek mozgásterét erősen korlátozó rendszer szükségképpen vezetett a kultúra satnyulásához, ami a politika számára csak akkor kezdett kínossá válni, amikor kiderült, hogy a saját ideológiáját propagáló művészetet sem tud megfelelő minőségben felmutatni. A hitelét vesztett politikai eszmék a művészek számára már önmagukban nem jelentettek kellő motivációt. Ez olyan esetekben, mint a Dózsa-megemlékezés, a hatalmát féltő politikai vezetés számára éppen kapóra jöhetett, mert míg ezzel a retorika szintjén „a forradalmi szellem” fenntartását hirdette, közben éppen attól tartott, hogy ha ez túl jól sikerül, a dolog ellene fordulhat. Ezért a hatalom számára teljesen megfelelő lehetett, hogy egy ilyen megemlékező reprezentatív kiállítást a politikától elforduló, ám életben

45 *Prakfalvi Endre–Szücs György: A szocreál Magyarországon.* Corvina, Bp., 2010; *Aradi Nóra: A szocialista képzőművészet története.* Magyarország és Európa. Corvina, Bp., 1970.

46 A realizmus (és a realista) fogalmát, bár korántsem egyértelmű, és teoretikusan is szövevényes diskurzusok alakultak ki körülötte, ezúttal mégis a leghétköznapibb értelmében használom, mivel a teóriába és annak történetébe való belebonyolódás eltérítene témámtól. A Kádár-korszak alatt folyamatosan „téma” volt a különböző realizmusok kérdése. A szocialista realizmus. I–II. Szerk. Köpeczi Béla. Gondolat, Bp., 1970.; *Vitányi Iván: A realizmus értelmezéséről.* Társadalmi Szemle 20. (1965) 5. sz. 65–71.; *Maróthy János: A realizmus általában és konkrétan.* Társadalmi Szemle 19. (1964) 12. sz. 54–69.

maradni akaró, önmagukat művészeti szakmukassá lefokozó emberek semmitmondó alkotásai töltik meg. A témához nem tartozó, ám jobb minőségű grafikák szerepeltetésének oka az lehetett, hogy a kortárs művészek alkotásaiból nem tudtak elegendő, a témához méltó minőségi képanyagot összeszedni. Bár ezzel a botrányt elkerülték, ugyanakkor éppen az „oda nem illő képekkel” és azzal, hogy a fiatalok kiállítását szinte jelentéktelenként kezelték, leplezték le a helyzetet.

Kevés kétség fér hozzá, hogy a hivatalos kiállítások többé-kevésbé (többé: Magyar Nemzeti Galéria – kevésbé: Fiatal Képzőművészek Stúdiója) lehangolóan sikerültek. Ebben szerepet játszott a zsúri korrupció összeférhetetlensége és tekintélyelvűsége is. Erre éles fényt vet Maurer Dóra esete, aki szellemes grafikáját, amelyet kimondottan a Magyar Nemzeti Galéria felhívására alkotott, nem állíthatta ki.⁴⁷ Maurer az 1970-es évek elején szisztematikus konceptuális munkákat készített, egyszerű matematikai algoritmusok szerint – rendszerint geometriai elemekből – komponálta logikai sorozatait. Voltaképp ebbe a formális logikai sorba illeszkedik a *Keressük Dózst!*⁴⁸ című grafikája is (12. kép). Tetején olvasható a leírás és használati utasítás: „kérdézzék tovább: milyen lehetett Dózsa? Embertanilag székely típusúnak nevezhető férfiak fényképei alapján nyolc kifejezésben is különböző arcot rajzoltam, csíkokra vágtam, összekevertem: a csíkok tologatásával új arcok alakíthatók.” A tíz csík kombinációival több millió lehetséges Dózsa-profil rakható ki. Maurer Dózsa-munkájához ikonográfia-történeti, antropológiai és történelmi előtanulmányokat folytatott. Kiindulása, miszerint nem ismerünk hiteles Dózsa-ábrázolást, egyben munkájának lényegét is képezi. Miközben játszunk e tologatós játékkal, kombinálunk és nevetünk, rakjuk össze a sok-sok Dózsa-profilt, ezáltal mi magunk is részt veszünk a jelentésgenerálásban. Mi konstruáljuk meg a magunk Dózsa-képét, miközben lehetetlen előállítani az egy, igazi Dózsa-képet.

ERZSÉBET TATAI

DÓZSA '72.

THE VISUAL REPRESENTATION OF GYÖRGY DÓZSA ON THE IDES OF THE KÁDÁR ERA

In 1972, the Hungarian National Gallery organised a graphic and statuette exhibition with the support of the Ministry of Education, while the Studio of Young Artists, a quasi-subsidiary of the Foundation for Fine Arts, organised an art competition – both on occasion of the alleged 500th anniversary of Hungarian revolutionary György Dózsa's birth.

Relatively speaking, a great deal of information is available on the Gallery's exhibition: a proper catalogue was made of it, numerous critiques appeared on it, and the Arts and Crafts Advisory Council (as well as its successors) kept the jury's records. On the other hand, we know almost nothing about the Studio's competition. The pictorial source is far from being complete; aside from this, we have to rely on the artists' memories for the most

47 Maurer Dóra közlése, 2014.

48 Farost, papír, kollázs, ceruza, 62×100 cm. Janus Pannonius Múzeum (Pécs). *Hárs Éva–Romváry Ferenc: Modern Magyar Képtár Pécs*. Corvina, Bp., 1981. 308–309.

part. In the Studio of Young Artists' Association's archive, the record for their July 1972 general assembly merely mentions in passing that the competition had been successful. Aside from shedding light on the unfair chances "young" artists had against those who already "had it made", this lack of documentation also shows what a frighteningly short time it takes until art history can no longer be reconstructed, even in a period unravaged by revolutions or war. It can also be seen as indicating that it was not advisable (or not worth it, according to the comrades) to publish the image of Dózsa the Studio had generated.